

O delu, ideologijah in alternativah

Rok Plavčak

Naša doba je, kot pravijo, stoletje dela; dejansko pa je stoletje bolečine, bede in pokvarjenosti.

Paul Lafargue, *Pravica do lenobe*, 1883

Več kot stoletje kasneje še vedno trdno z obema nogama stojimo v »stoletju dela«. Vsa nedavna stoletja so bila stoletja dela, stoletja bolečine, bede in pokvarjenosti. In prav nič ne kaže, da bi stopali v stoletje nedela. Delo je namreč v svoji vsakdanji in splošni pojavnosti zreducirano na golo nujnost. Delo je vseskozi bilo in veljalo za nujno, danes pa postaja še idealizirano. Vse velike ideologije nečistvujejo na oltarju dela. Splošna deklaracija človekovih pravic iz leta 1948 v 23. členu razglša, da ima vsakdo pravico do dela. Danes socialistična levica terja to pravico, čedalje glasneje donijo zahteve po polni zaposlenosti, na vseh frontah poteka borba proti strukturalni nezaposlenosti. Včasih so se borili vsaj proti preveč dela, danes se borijo za delo.

Celo najbolj leva politična opcija v Sloveniji »se odločno postavlja na stran dela«. Nasprotno se zagovorniki abolicije dela odločno postavljamo na stran nedela. Ta stran pa ne ostaja le pri terjatvi individualne pravice do nedela, temveč v radikalnejših variacijah zahteva tudi *polno nezaposlenost*. Koraki, ki jih zastavljamo, se začnejo s prevrednotenjem dela, ki bo delo ponovno pojmovalo kot nevredno človeka, profano, kot nujno nadlogo. Mi prvemu koraku pridružujemo še drugega: človeško delo želimo nadomestiti z nečloveškim, strojnim delom. Z iznajdbo robotskega dela postane abolicija človeškega dela mogoča. Dokler je človeško delo pogoj produkcije življenjskih potrebščin, bi bila odprava dela možna zgolj skozi odpravo potrebe, kar bi pomenilo odpravo telesnega metabolizma. Tako so nekdanji utopisti, ki so se zavedali skrajno nadležne narave dela, gradili totalitarizme askeze in minimalizirane potrošnje, da bi minimalizirali še nujno potrebno človeško delo.

Tehnoutopistična odprava dela

Bob Black v anarhoprimitivistični maniri ludistične revolucije predlaga zamenjavo dela z igro (lat. *ludus*). Mi predlagamo

anarho-tehnoutopistično abrogacijo dela. Nenazadnje je utopija »apokaliptično upanje«, tega pa v brezupnih časih apokaliptičnih scenarijev izrazito primanjkuje. Ludistov pa ne gre zamenjevati z ludisti-obrtniki, ki so ob začetkih industrijske revolucije razbijali statve in druge orodne stroje. Strahu ludistov, da nam bodo stroji ukradli delo, se je kmalu pridružilo navdušenje, da nas bodo osvobodili od dela in popeljali v novo ero izobilja za vse. Oscar Wilde je ob koncu 19. stoletja v svojem eseju *Človeška duša v socializmu* predlagal »suženjstvo strojev«, ki bi omogočilo neko socialistično, komunistično, neavtoritaro družbo, razcvet individualizma, kjer bi lahko vsakdo *ustvarjal* in živel le zase in ne za druge. Wilde je bil eden redkih, ki se je zavedal, da je delo, pa čeprav še tako vsestransko, razvejano in nasploh atraktivno zastavljeno, tegoba. Keynes je leta 1930 *tehnološko brezposelnost* označil za »začasno fazo nepri-lagojenosti« sistema in namesto uresničenja prerokbe totalne nezaposlenosti je večina »tehnološkega viška« v 20. stoletju res našla zaposlitev v novonastalih sektorjih neavtomatizirane industrije. Toda strah privržencev kralja Ludda šele postaja upravičen. Softverska revolucija bo bistveno drugačna, kot je bila industrijska, »[t]okrat bo sprememba prišla hitreje in učinkovala na večji del ekonomije. [...] [V]eč je sektorjev, ki izgubljajo delovna mesta, kot pa takšnih, ki jih ustvarjajo. In poglobljen aspekt softverske tehnologije pomeni, da celo tiste industrije in delovna mesta, ki jih ustvari, niso obstojna«, opozarja harvardski ekonomist Lawrence H. Summers. Tokrat se grožnja tehnološke brezposelnosti zares pojavlja. Ta grožnja pa je hkrati tudi potencialna rešitev, saj bo ob vse bolj naraščajoči brezposelnosti človeštvo prisiljeno v redefinicijo pomena dela za posameznikovo preživetje.

Epigramatik Antipater Tesalonski je na samem začetku prvega tisočletja opeval iznajdbo vodnega mlina, v katerem je videl stroj, ki bo osvobodil sužnje in človeštvo vrnil v »zlato dobo«. Aristotel je v avtomatizaciji strojev videl nadomestitev suženjstva: »Ko bi namreč moglo vsako orodje bodisi na ukaz ali pa po vnaprejšnjem predvidevanju opravljati svoje delo, kakor pravijo za Dajdalove kipe ali Hefajstove trinožnike, za katere pesnik pravi, da sami od sebe prišli na bogov bi zborišče, ko bi tako tkalski čolnički sami tkali in bi trzalice udarjale na kitaro, potem bi arhitekti ne potrebovali pomočnikov in gospodarji

ne sužnjev« (Aristotel, *Politika*). Tudi futurologi vseh dob so v strojih prepoznali sredstvo človeške osvoboditve, emancipacije od dela, zgodovina kapitalizma pa jih je napravila za orodje dominacije, izkoriščanja in zatiranja. Kot je Marx ugotovil, stroj v rokah kapitala odpravlja meje, ki jih trajanju delovnega dne postavljajo človeške omejitve. Stroji za razliko od človeka ne potrebujejo počitka. Vodni mlin in drugi stroji so res prinesli zlato dobo, toda ne sužnjem ali delavcem, temveč lastnikom strojev. Nove tehnologije imajo potencial nadomestitve človeškega dela, zato lahko razmišljamo o popolni odpravi dela, ne da bi se morali vrniti v predindustrijsko dobo. Obljuba stroja dela dolg in prihaja čas, ko ga lahko izterjamo. Kornukopija je na dosegu roke, doseg pa je odvisen od vprašanja avtomatizacije in podružbljenja celotne proizvodnje. S podružbljenjem proizvodnje mislimo tako na podružbljenje produkcijskih sredstev, se pravi instrumentov dela (mašinerij, tovarn, infrastruktur, zemljišč) in subjektov dela (naravnih resursov, materiala), kot tudi produktov produkcije. V svetu podružbljenih produkcijskih sredstev in avtomatiziranega dela, kjer vsi ljudje delajo enako – nič, ne izhajajo moralne zahteve po neenaki delitvi dobrin iz *varljive* zaslužnosti, temveč zgolj

iz potrebe. Varljive zato, ker prvič nimajo vsi enakih izhodišč, da bi postali zaslužni, in drugič iz zaslužnosti ne izhaja moralna pravica do gospodovanja drugim. Ko se delo dokončno neha, lahko ustvarimo nove, neekonomske, pravičnejše načine življenja, človeštvo pa bo naposled prešlo pod marxovsko kraljestvo svobode.

Prava narava dela

Hannah Arendt razlikuje med tremi osnovnimi načini človeškega dejavnega življenja: delo, ustvarjanje in delovanje. Delo je »tisto, ki zagotavlja preživetje posameznika in nadaljevanje življenja rodu; ustvarjanje vzpostavi umetni svet, ki je v določeni meri neodvisen od smrtnosti tistih, ki v njem prebivajo in zato njihovemu bežnemu bivanju nudi nekaj takega kot obstojnost in trajanje; delovanje pa, kolikor služi ustanavljanju in ohranjanju politične skupnosti, ustvarja pogoje za kontinuiteto generacij, za spomin in s tem za zgodovino« (Arendt, *Vita Activa*). Ne delati ne pomeni nič početi. Človek, ki ne dela, lahko ustvarja (pri čemer pa ne mislimo samo umetniškega ustvarjanja, temveč tudi rokodelsko in miselno ustvarjanje), lahko pa tudi (politično) deluje. Z vidika neoklasičnih ekono-

Poglavitna funkcija moderne ideologije dela je vzpostavljanje dominata dela. Njen namen je promocija dela in učinkovitega nadzorstva s strani nadrejenih, vsiljevanje pokorščine in obligacije, da zaposleni delodajalcu služijo po vseh svojih zmožnostih.

mij sta v uporabi izraza *delo* (*labour*) in *zaposlitev* (*employment*). Prostotržni kapitalizem postulira dejstvo, da mora biti človek, če želi preživeti, povezan z ekonomijo skozi trg in mora za preživetje delati (*labour*), biti tako ali drugače zaposlen (*employed*). »Labour«, torej delo, so vselej povezovali s težaško, nadležno aktivnostjo. Etimološko je povezano z muko, trudom, naporom, nadlogo, bedo in trpljenjem. Grška beseda za delo je *pónos*, kar označuje bolečino in napor. Zanimiva je še ena grška beseda, iz katere izhaja tudi slovenska beseda *delo* – *doulos*, kar pomeni suženj. V stari Grčiji je bilo delo primerno samo za sužnje. A danes je vsak delavec suženj dela. Za delo kot zaposlitev poznamo Slovenci tudi izraz »služba«, ki pa zaradi etimološke sorodnosti izrazom »služenje«, »služabnik«, »sluga«, »služinčad« in »služnost« izginja iz modernega besedišča. Ti izrazi namreč označujejo neko »neprijetno« lastnost dela, ki bi jo vsi skupaj najraje pozabili – oblastno razmerje, v katerem je človek (delavec) hierarhično strogo podrejen človeku (delodajalcu). Struktura razmerij na delovnem mestu je tako ena najbolj nedemokratičnih struktur, kar jih poznamo v današnji družbi. Nedemokratična razmerja zagotavlja disciplina. V habitatih dela vlada stroga disciplina, ki pomeni totalitaren nadzor nad delavcem na delovnem mestu: rutinsko delo, delovne norme, »štemplanje«, upravičevanje odsotnosti, disciplinski postopki in sankcije, neposredno in posredno nadzorstvo. Ista oblastnost, ki jo Foucault prepoznava v vojašnicah, šolah in zaporih, vlada tudi v tovarnah in pisarnah. V demokraciji naj bi ljudje bili vključeni v procese odločanja. Toda delavci si svojih vodij ne volijo sami, odločitev, ki se jih najbolj tičejo, ne sprejemajo sami, norm, ki jih morajo sami izpolniti, ne določajo sami. Hierarhija znotraj procesa dela je neprijeten relikv starih, tiranskih, nizkotnih časov. A suženjskega razmerja se delavci ne zavedajo povsem, čeprav vsi večkrat občutijo njegove posledice. Razlog te slepote je v tem, da s(m)o *interpelirani* v ideologijo dela – tekom stoletij se nas je prepričalo, da je delo, ki ga opravljamo, za nas nujno, obvezujoče, prek zakonov, pravnih aktov in pogodb o zaposlitvi pa tudi to, da je pravično. A za delavca delo nikakor ni pravično. Je pa delo v obliki zaposlitve zanj tako rekoč nujno, saj je to v glavnem edina oblika dela, ki

v kapitalistični družbi posamezniku omogoča preživetje. Delavci imajo izbiro, za katerega kapitalista bodo delali (ki pa se z večanjem rezervne armade brezposelnih manjša), večina pa nima izbire, da ne bi delala za kapitalista. V moderni družbi je delo (za nekoga drugega) postalo *sine qua non* posameznikovega preživetja. Pravica do dela je tako pravica, da si sami izberemo izkoriščevalca. Zato terjamo pravico do nedela, ki pomeni pravico do preživetja, ne da bi se nas eksploatiralo. A pri delu ne gre samo za nepravilnost izkoriščanja z ropom presežne vrednosti, pač pa tudi za samo naravo dela. Ogromno dela je namreč dolgočasnega, rutinskega, monotonega in kratko malo absurdnega. Kako se delo za tekočim trakom ali delo v strežbi razlikuje od polnjenja sodov brez dna ali od stalnega kotaljenja skale? Razlike so le v pojavnosti in intenziteti, *bistvo* pa je v vseh primerih eno in isto. Vse oblike pomenijo repetitivno delo, ki se nikoli ne konča. Delavec za tekočim trakom vse svoje delovno življenje sestavlja hladilnike, a ne sestavi niti enega hladilnika. Strežnica vsak delovni dan streže hrano, a nikoli ne postreže hrane do konca. Za delavca se s koncem izmene delo zgolj začasno prekine in naslednji delovni dan nadaljuje. Delo nima konca. »Današnji delavec opravlja vse dni svojega življenja iste naloge in ta usoda ni nič manj absurdna kakor Siziova,« zapiše Camus. Upravičeno je označil Siziofa za »proletarca bogov«. Za *hubris* so bogovi kaznovali satira Marsija tako, da so ga živega odrli, kralja Siziofa pa za isto dejanje in še nekaj drugih zločinov na brezsmiselno kotaljenje skale v hrib. Nam, sodobnikom, se tovrstno repetitivno in infinitno delo kaže kot normalno, čeprav morda dolgočasno enolično in nekoliko duhamorno. Starim Grkom pa se je kazalo kot peklenska kazen za strahotne zločine, kot grozljiva patologija.

Novi pogledi, novi svetovi

Mnogi delavci so siti dela. Če naj delodajalci krotijo najupornejše delavce ter preprečujejo fluktuacijo, absentizem, plave ponedeljke, zamujanje in predčasno odhajanje z delovnega mesta, stavke, sabotaže, kiberlenarjenje itd., morajo vpoklicati tehnologijo *dizajna dela*, ki z mnogoterimi tehnikami *razvoja organizacije* (»job enlargement«, »job enrichment«, rotacija,

Nočemo odpraviti ustvarjanja in ustvarjalca, ampak delo in delavca, kajti samo prvo je v tej dihotomiji tisto človeško, s čimer se človek dvigne nad nujnost narave, nad naravo samo, s čimer daje smisel človeški existenci.

avtonomizacija dela itn.) dela delo znosno. »Velik del ideologije dela je usmerjen k prepričevanju ljudi, naj delo jemljejo resno, čeprav vedo, da je bedarija« (P. D. Anthony, *The Ideology of Work*, 2003). Poglavitna funkcija moderne ideologije dela je vzpostavljanje dominata dela. Njen namen je promocija dela in učinkovitega nadzorstva s strani nadrejenih, vsiljevanje pokorščine in obligacije, da zaposleni delodajalcu služijo po vseh svojih zmožnostih. Ti poskusi so bili tako učinkoviti, da je že pred krepkim stoletjem Lafargue govoril o »čudni norosti«, o »smrtonosni strasti do dela«, ki je obsedla delavce vseh narodov. V tem ideološkem deliriju so delavci z orožjem izterjali pravico do dela, pravico, da se jih izkorišča, pravico, da ostanejo sužnji. Da so včerajšnji reveži dela upravičili svojo mizerno existenco, so jo proglasili za sveto. Če se današnji reveži želimo rešiti mizerije, moramo oskruniti sakrosanktnost dela.

Ideja, da je eden poglavitnih problemov dela v njegovi enoličnosti, ni nova. »Kdor je samo človek pile ali peresa, je skopljenec,« je zapisal Marxov sodobnik Joseph Dejacque, toda iz tega ne bi smelo slediti, da mora vsak od nas postati človek pile in peresa. Človek pile in peresa je namreč dvakratni evnuh. Še pred njim je Charles Fourier želel delo napraviti privlačno: ko bo delo postalo šport, prijetno tekmovanje, pravi, bo vsakdo svoje delo »spremenil v praznik«. Kompetitivna delovna okolja so danes prej pravilo kakor izjema, a delo še vedno ni postalo praznik. To tudi ne more postati, saj je delo prekletstvo, ki ga je človeku naložila narava. Delo je »naravno stanje«, večni metabolični krogotok živalskega življenja, ki ga budizem razrešuje z nihilizmom, asketi vseh religioznih vrst z odpovedjo zemeljskemu, Nietzsche pa s sprijaznjenjem z vsemi platmi življenja (*amor fati*). Delo, na tem mestu minimalno definirano kot dejavnost, ki omogoča preživetje, je v starogrškem pogledu tako ravno tisto živalsko, kar imamo skupno z živalmi, in zato nečloveško. »Delati je pomenilo biti suženj nujnosti, zaslužjenost pa je bila v bistvu človeškega življenja. Ker so ljudje podvrženi nujnim življenjskim potrebam, lahko postanejo svobodni le, če si podredijo druge in jih s silo prisilijo, da skrbijo za njihove življenjske potrebe. Pasti v suženjstvo je bila usoda, hujša od smrti, ravno zato, ker se je s tem izvršila neka preobrazba v naravi prizadetega, skozi katero je iz človeka na-

stalo bitje, ki se ni razlikovalo od domače živali« (Arendt, *Vita Activa*). Delavec je *animal laborans*. Delo je, kar si človek deli z živalmi, a ustvarja lahko samo človek. Starogrški svobodnjak je izstopil iz narave tako, da je zagospodoval sužnjem, da so opravljali delo namesto njega, in s tem nujnosti. A moderni človek še ni izstopil iz narave; to bo naredil šele, ko bo v celoti odpravil človeško delo (ga nadomestil s suženjstvom strojev). S tem, ko je moderni človek ustvaril in prevzel še več fiktivnih, a v njegovem dojemanju povsem realnih potreb (osebni stil, zabava, simboli statusne samoprezentacije itd.), je postal še večji suženj nujnosti (oziroma suženj še večih nujnosti) in je s te perspektive še bolj poživaljen, še bolj pogreznjen v naravnost gonov in animaličnih instinktov. V primerjavi s starogrškim svobodnjakom je moderni človek-delavec zaslužjenec narave in bolj kakor svobodnjaku podoben grškemu sužnju, ki dela za lastno preživetje kakor tudi za preživetje gospodarja-kapitalista. Toda večino dela, ki je danes naloženo človeku, ne zapoveduje narava *per se*, temveč kapitalistični način produkcije in potrošnje.

Problem dela ni v tem, da je na svetu premalo dela, pač pa, da ga je preveč. Ne potrebujemo več dela, novih delovnih mest, večje produktivnosti in več produktov. »[P]otrebujemo izrazito skrajšanje delovnega časa, velikansko osvoboditev življenja od družbe kot tovarne, da bi lahko spet spletli tkivo družbenega razmerja. Pretrganje vezi med delom in prihodkom bo sprostito ogromno energije za družbena opravila, ki jih ne smemo več misliti kot del ekonomije, saj morajo znova postati oblike življenja« (Franco Berardi-Bifo, *Duša na delu*, 2013). Zato moramo poiskati alternativne, avtonomne, avtarkične oblike proizvodnje in potrošnje.

Vsi smo rojeni v ideologijo dela, preko katere delo (p)ostaja *kompulzivno*. S tem označujemo početje, za katero ima posemeznik močan, ponotranjen občutek patološke prisile. V vrticah, šolah, cerkvah in doma nas učijo pridnosti, te kardinalne vrline idealnega delavca. Prestrašene matere in očetje sužnjeve učijo v dobri veri svoje hčere in sinove servilnosti ter podrejaanja, naj ubogajo gospodarje, naj ne jezikajo in naj se ne upirajo. Radikalni konformizem je vedno varnejši od radikalnega upora. Vendar je ta »dobra vera« *mala fides*. V našem prepričanjskem

besednjaku se je nakotil mogočen arzenal frezeologemov, rečenic in pregovorov o vrednosti dela. Krščanska tradicija nam je postregla s postulatoma prisile: »kdor noče delati, naj tudi ne jé«, ki je do danes nekoliko spremenil svojo obliko. Slomšek v basni o murnu in mravljah zapiše aktualen cinični imperativ: »Kdor ne dela, naj tudi ne jé«. S to mizantropsko modrostjo se strinjajo prenekateri zaposleni; če ne drugega, se jim ob korozivnih frustracijah in gangrenoznih mukah, ki jim jih delo vsakodnevno povzroča, enostavno ne zdi pravično, da bi kdorkoli smel živeti, ne da bi trpel tako, kot morajo trpeti sami. Zato bi mnogi vse brezposelne najraje zaprli v *idealne hiše dela*, nagnali na prisilno delo, ker sami doživljajo svoje delo kot prisilno delo. Doktrina o lenobi kot smrtnem grehu je tipičen primer protinaravne, protizivljenjske sprevrženosti krščanske morale, o kateri ima Nietzsche toliko povedati. V prostranstvu narave teži celotna favna k varčevanju z življenjsko energijo in »dela« le toliko, kolikor je potrebno za preživetje. Človek pa mora delati, tudi ko zadosti vsem osnovnim življenjskim potrebam, ko zadosti nujnosti narave. Človek ne dela zato, da bi se dvignil nad živalsko eksistenco (temu služi ustvarjanje in delovanje, ne pa delo), temveč zato, da bi zadostil kompulziji. Delo je v naši družbi fiksirano prek želje, in če želimo odpraviti delo, moramo krotiti željo. Moralni ukaz, da moramo biti srečni prek izpolnjevanja intruziranih želja, je potrebno nadomestiti z novim, *antikirenaškim* pogledom na življenje. Iznajti moramo »nove radosti« in »nove skušnjave« (Pascal Bruckner, *Nenehna vzhičenost*, 2004).

Enega novih pogledov zajema »ekonomija darežljivosti«. Sloterdijk jo razlaga z vnašanjem ponosa v kapitalistično gospodarstvo, ki je sicer v prvi vrsti zvezano s pohleptom. Ekonomija darežljivosti odpravlja moderno etično prepričanje, da je vse na svetu potrebno vrniti, da nič ni dano ali prejeeto zastonj. To prepričanje se odraža v krščanski ljubezni do bližnjega. Namesto nanjo nas Sloterdijk napotuje na Nietzschejevo »ljubezen do daljnega«, kjer zaradi prostorske in časovne distance med darovanim in darovalcem, prvi ne more drugemu ničesar povrniti. To bi pomenilo, da kapitalizem obrnemo proti njemu samemu, iz njega ustvarimo njegovo »najradikalnejše nasprotje« in šele iz takšne dovršitve »kapitalistične revolucije« poženemo »nov način gospodarstva« (Sloterdijk, *Srd in čas*, 2009). V našem primeru bi to pomenilo, da ne bi delali za plačilo, temveč *proti* plačilu, s tem pa bi delo prenehalo biti delo in postalo dar, akt dajanja, ki ničesar ne pričakuje v zameno. Ko bi strojno zadoščili bistvene potrebe nujnosti, bi s sproščenim človeškim

potencialom človeško delo obstajalo zgolj v kapaciteti prostovoljnega dela, ki pa ne bi, kakor danes, nadomeščalo socialne praznine in institucije pridobivanja delovnih izkušenj, pač pa bi postalo pristen način življenja.

Delo kot poklicanost in poslanstvo

Danes je delo *definiens* človekove subjektivnosti, kar razkriva že seznanjevalni protokol: »Kaj delate? Kaj ste pa vi poklicu?«. Posameznik je definiran skozi poklic, je poklican. Šele pritrjujoč odgovor na družbeni klic ekonomske produktivnosti daje posamezniku družbeni pomen in relevantnost. *Ideologija interpelira individue v subjekte* tako, da jih nagovarja – kliče. Posameznik nanj odgovarja s poklicanostjo, poklicem. Šele ta, ki ima/opravljaja poklic, je polnokrvni subjekt, pravi član družbenega reda. Besede *poklic* in *poklicanost* kakor tudi *profesija* nosijo semantično izrazito religiozen naboj.

Abraham in Mojzes sta bila poklicana. Pavel je bil »po Božji volji poklican za apostola«. Vsi kristjani so poklicani. Izraz profesija (fr. in ang. *profession*), pomeni poleg poklica izpoved vere in pa zaobljubo, ki jo novic izreče ob vstopu v cerkveni red. Poklic tako pomeni zaobljubo, ki jo novinec izreče ob vstopu v družbeni red. Kdor nima poklica (oziroma ga ne more opravljati), nima poslanstva – stoji na obrobju dužbenega reda, z eno nogo zunaj njega. Izraza zaposlenost in zaposlitev izhajata iz besed po-slati in sta sorodna izrazu poslanstvo. Angel Gabriel je bil poslan, da oznani Krstnikovo in Jezusovo rojstvo, angel Rafael je bil poslan, »da odžene zlega duha Asmodeja«. Bog je poslal dva angela, da uničita Sodomo, tako kot je poslal svojega Sina na svet, »da bi se svet po njem rešil«. Angel (stgr. *angelos* in hebr. *malak*) dobesedno pomeni sèl, označuje nekoga, ki je poslan, da opravi nekaj namesto tistega, ki ga pošilja. Je božji zaposlenec in vse, kar dela, ne dela zase, temveč za nekoga drugega. Tako kot zaposleni ne dela zase, temveč za delodajalca. V evropski zgodovini je prišlo do radikalne premestitve pomena iz negativnega grškega pojmovanja dela kot mučnega, tegobnega, suženjskega početja k pozitivnemu, krščansko-religiozno nabitemu pojmovanju dela kot poklica(nosti) in poslanstva, kot nečesa družbeno obveznega in bistveno posameznika definirajočega. Semantično transpozicijo od dela kot zla k delu kot dobremu sedaj dohaja tudi premik v delavčevemu doživljanju dela – od dela kot muke k delu kot izpo(po)lnitvi.

Prevlada kognitariata

Delo je odtrgano od življenja, tako kot je od življenja odtrgan

delavec, ko menja svoj življenjski čas, najprej protislovno za dostojno življenje, nato pa za uresničitev umetno sproduciranih želj in psevdopotreb. Toda prav nič dostojnega ni v prostituciji duše ali telesa, v začasni smrti proletarca in stalni ugrabljenosti kognitarca (Bifo). Bifo postavlja nasproti proletariatu kognitariat, mi postavljamo kognitariatu nasproti »manualiat«, saj sta tako manualiat (manualni delavci, delavci, ki delajo z rokami, telesom) kot kognitariat (kognitivni, umski delavci, delavci, ki delajo z glavo) del proletariata, torej tistih, ki nimajo zemlje, bogastva, ki imajo samo svoje potomstvo (*proletarius*). Proletariat označuje politično-ekonomski status oseb, kognitariat in manualiat pa naravo dela, ki ga proletarci opravljajo. Tako manualec v rutinsko, mehansko delo vpreže svoje telo in pošlje svoje možgane na pašo, kognitarec pa na delo »pošlje« svojo dušo in svoje delo živi – življenje zamenja za delo. Narava kognitivnega dela je večinoma takšna, da kognitarci odnašajo delo še domov, kjer vse proste popoldneve, večere in noči nadaljujejo z opravljanjem dela – tipkajo, prevajajo, študirajo, pišejo, vnašajo in preverjajo podatke, se mrežijo, izpopolnjujejo, nadgrajujejo znanje in veščine, so vselej dosegljivi, priključeni na medmrežje, ažurni, informirani in stalno prosti za novo delo ali še več dela. Manualec je od svojega dela ločen, pri kognitarcu pa pride do popolnega zlitja z delom. Delo kognitarca ugrabi in postane njegovo pravo življenje. Gre za obliko stockholmskega sindroma, kjer je talčeva (delavčeva) navezanost na ugrabitelja (delo) tako intenzivna, da se ugrabljeni niti ne zavedajo svoje ugrabljenosti. To pomeni poslednjo evolutivno stopnjo dela kot *rapture*. *Raptura* (eng. *rapture*) je izraz za religiozno zamaknjenost, prevzetost, za religiozno ekstazo, hkrati pa v arhaičnem smislu *raptura* (lat. *raptura*) pomeni ugrabitev, rop, posilstvo. Dvojica ugrabljenost-zamaknjenost odlično opisuje naravo kognitivnega dela.¹ Medtem, ko so manualci svoje »manualno« delo venomer doživljali kot muko in je to doživetje porajalo revolucionaren potencial, pa kognitarci svoje delo doživljajo kot rapturo, kot močno religiozno ekstazo (pomislimo samo na frazo »I love my job!« v še bolj zaostrenem prevodu »Obužujem svoje delo!«, na poklicno kot osebnostno rast, na delo-

holizem, na prisilno upokojevanje). Zato bo kognitarec vedno znova pristajal na še tako socialno nevarne pogoje in oblike zaposlenosti. V zamaknjenosti in prevzetosti z delom sta upor in revolucija impotentna. Še več, kognitarec aktivno nasprotuje, bori se proti zunanjim in notranjim pritiskom, da bi se odpovedal svojemu delu. To je zanj tako, kakor da bi se odpovedal svojemu življenju. Skozi svoje delo se kognitarec namreč samodrojema, samoaktualizira, samorealizira. Seveda se tudi ustvarjalec (umetnik, filozof, znanstvenik ...), ki ni kognitarec (se pravi, ki ni delavec in za svoje ustvarjanje ne prejema nobenega plačila), samodrojema in samorealizira skozi lastno početje. Ker je ustvarjanje njegov najintimnejši *modus vivendi*, je ustvarjalec najranljivejši za rapturno nadomestitev (ustvarjalnega) življenja z (izkoriščanim) delom.

Delo ni ustvarjanje, čeprav ustvarjanje danes tendira, da prevzame lastnosti dela. Delavec dela, umetnik in rokodelc pa ustvarjata, čeprav želi kapitalizem preobličiti današnjega umetnika in rokodelca v delavca. Ko ustvarjalec prejme za ustvarjanje plačilo za preživetje, ko preživetje postane odvisno od ustvarjanja, ustvarjanje preneha biti ustvarjanje in postane delo, sam pa postane delavec, kognitarec.² Ustvarjalec (kamor bomo prišteli tudi misleca, filozofa v širšem pomenu) je za preživetje pogosto primoran pristati na prekarne mikrozasolitve in ustvarjati po naročilu. Ustvarjalec torej lahko ustvarja/dela le, kolikor se njegove stvaritve ekonomsko zanimive, v nasprotnem primeru mora ali delati nekaj drugega za preživetje in ustvarjati v prostem času ali životariti. Obstaja pomembna distinkcija med umetnikom/mislecem delavcem in umetnikom/mislecem ustvarjalcem, ki mu za preživetje ne bi bilo (ali v redkih primerih ni) potrebno delati; prvi je prisiljen v številne raznorodne in večkrat hkratne mikrozasolitve, pri čemer mora lastno početje prilagajati željam naročnikov in trga, drugi pa je v svojem početju popolnoma avtonomen, sledeč zgolj ustvarjalnemu srcu in umu. Cankar je v paradoksalnem boju za profesionalizacijo pisateljstva to zaobjel s stavkom, da »umetnik, ki se prilagodi, ni več umetnik« (Cankar, ZD 15, 1972). Ustvarjalec ostaja ustvarjalec samo, če ostaja avtonomen. Ustvarjanja in

1 Po rimokatoliški, luteranski, kalvinistični in pravoslavni eshatologiji pomeni raptura preprosto vstajenje mrtvih ob koncu sveta. Predvsem v eshatologijah novejših fundamentalističnih krščanskih denominacij pa izraz označuje dogodek, ki se bo zgodil pred koncem sveta, opisanem v Razodetju. Skupina izbrancev bo pred ali med »veliko stisko« (tribulacijo) ugrabljena, vzeta v nebesa in izvzeta od poslednje sodbe na zemlji. (Gl. Apd, 8,39; 2 Kor, 12,2-4; 1 Tes, 4,17; Raz, 12,5)

2 Rokodelc je bitko z industrijo izgubil in ga tukaj puščamo ob strani. Od umetnika se razlikuje v tem, da v izdelku izraža le svojo tehnično veščino, umetnik pa »poda v vsakem umotvoru sebe samega« (Cankar, ZD 24).

umetnosti ni mogoče profesionalizirati (narediti za poklic), saj s profesionalizacijo postaneta proizvodnja, delo. »[U]metnik ni delavec po svojem stanu in poklicu, umetnina ni delo, ki ga je treba pošteno plačati« (Cankar ZD 24, 1975). Zato tudi ne zagovarjamo profesionalizacije ustvarjanja – ta pomeni njegovo ponižanje v animaličnost, temveč želimo pretrgati odvisnostno vez med delom in življenjem, s tem pa tudi vez med ustvarjanjem in delom.

Nočemo odpraviti ustvarjanja in ustvarjalca, ampak delo in delavca, kajti samo prvo je v tej dihonomiji tisto človeško, s čimer se človek dvigne nad nujnost narave, nad naravo samo, s čimer daje smisel človeški eksistenci.

Eksploatacija nekdanjega proletariata (ki ga je primarno zastopal manualiat) je očitna in artikulirana, nasprotno pa je eksploatacija kognitariata skrita in zatajevana. Manualno delo koncentrira manualne delavce v točkah združitve (tovarne kot fiksni prostori solidarizacije), postavlja jih v medsebojno fizično bližino, ta pa jim omogoča sodelavstvo, občutja solidarnosti, sopripradnosti, povezovanje in samoorganizacijo naproti izkoriščevanju kapitalistov. Kognitivno delo pa kognitarce difuzira, atomizira, oddaljuje drug od drugega. Proces takšnega dela narakuje kognitarcu osamitev, popolno samostojnost/osamelost in vertikalno komunikacijo. Tipičen kognitarce sedi sam za svojim računalnikom, nima bližnjih sodelavcev ali pa je z njimi v sovražnem, konkurenčnem boju, v procesu dela komunicira edino s svojim nadrejenim.

Delo kot »raptura«

V 21. stoletju se je paradigma dela kot fizičnega dela spremenila, delo postaja nematerialno, mentalno, kognitivno. Tehnološki razvoj manualno delo neobhodno nadomešča s cenejšim avtomatiziranim delom, novi, s tehnologijo pogojeni sektorji pa odpirajo mesta kognitivnemu delu. Posledično manualiat

izginja, proletariat postaja kognitariat. Rapturno delo, disociacija kognitariata, entropija solidarnosti, onesposobljen revolucionarni in subverzivni potencial ter prekarnost so poglavitne značilnosti oblike dela, ki bo v prihodnosti prevladovala nad vsemi drugimi oblikami. To pa so značilnosti, ki upravičeno vzbujajo dovolj razlogov za skrb in še več za snovanje novih svetov, *takšnih, kjer delo ne bo narekovalo človeške eksistence.*

Ideologija dela vidi človeka le kot delavca. Ostale človeške lastnosti in bistvenosti razume kot akcidence. Pokazali smo, da delo ni tisto bistveno človeško, temveč je to ustvarjanje. Potrebno je dodati, da ustvarjanje ni *edino* bistveno za človeka; starševstvo, partnerstvo, prijateljstvo so za marsikoga, ki je tudi umetnik, filozof, profesor, kognitarce, manualce ali brezposeln, bistveni atributi in ne zgolj akcidence. Obstaja cela kopica atributov, ki so njihovim nosilcem bistveni, ideologija dela in z njo prežeta družba pa jih vidijo kot hobije, kratkočasenje ali kaprice, torej kot akcidence.

Zakaj bi v moralnem spektru delo bilo pomembnejše od posameznikove strasti npr. ornitološke? Takšno je s stališča ekonomije, a ekonomija ni nikdar tolerantna in moralna. Strasten kolesar, filatelist, sprehajalec ali pa lastnik ljubljenska, je v psihološkem smislu prav tako ali še bolj prazen in oškodovan brez svojega kolesa, znamk, gozdnih poti ali psa, kakor je prazen in oškodovan deloljubec, ki ga odpustijo. In ideologija dela spreminja vse delavce v deloljubce (najučinkoviteje pa ustvarjalce) ter odpravlja akcidence. Celokupno kognitarce, ki ljubi svoje delo, je odtujen od sebe preko dela. Človek ni zgolj svoje delo oziroma bi moral imeti možnost, da to ne bi bil. Rapturna narava kognitivnega dela kognitarcu ravno to onemogoča. Človek mora imeti realno možnost in čas, da jo realizira; da je družinski človek, ljubeč starš, dober prijatelj, športnik, vrtnar, ustvarjalec, kontemplator ali karkoli pač želi sam biti. To pomeni biti svoboden. ●

Kolikor naročnikov, toliko pik ...

Če bi vsak izmed naročnikov revije Razpotja letno doniral 10 evrov, nam ne bi bilo potrebno skrbeti, da nam ne bi uspelo plačati stroškov tiska.

razpotja.si/donirajte